

Szabó K. Attila

*Te, jó, öreg alma mater, hajdanán
Otthonunk, menedékünk, fogdánk,
Mint gyermekét anyának keble,
Öled táplált, formált, védett.*

A „modern és új palota”

*100 éve adták át rendeltetésének az egykori
székelykeresztúri Tanítóképző épületét.*

Az 1910-es évek első felében a magyar kormány által megvalósított iskolaépítési program keretében, 1911-ben az akkor már jó hírnévnek örvendő Székelykeresztúri Állami Tanítóképző is a kor követelményeinek megfelelő, új otthont kapott. A város – ahogy a korabeli dokumentumokban szerepel, „a három közönség” (Keresztúr város, Keresztúrfalva, Timafalva) – annak idején kitartó küzdelmet vívott (ezt ma lobbizásnak nevezik), és áldozatot hozott az intézet megszerzéséért, majd pedig az új épületért. Úgy vélem, illik megemlékezni e jeles eseményről egyrészt, mert azóta elválaszthatatlanul hozzátartozik a város képéhez, annak egyik szimbólumává vált, másrészt, mert a benne működött-működő intézmények – tanítóképző, szociálisan hátrányos gyermekek otthona-iskolája, a Zeyk Domokos Iskolaközpont – a helyi jellegén túlmutatva, mindig fontos szerepet játszottak a Székelyföld iskolarendszerében.

Előzmények

Az 1868. évi 38. népoktatási törvény és a tanítóképzés

Az 1867-es kiegyezés korának magyar politikai elitje világosan látta, hogy a gazdasági-társadalmi felemelkedés egyik alapfeltétele távlatilag a népoktatás megreformálása, amely viszont csak jól képzett és megfelelő számú tanítóval valósítható meg. Ennek eredményeként született meg az Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter irányításával összeállított 1868. évi, 38-as sz. Népoktatási törvény, amelyben a VII. fejezet 81. paragrafusában előírja 20 állami tanítóképző felállítását. (Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ekkor Magyarországon – természetesen a széles értelemben vett Erdélyt is beleértve – egyetlen állami tanítóképző sem volt, viszont működött 37 felekezeti, melyből 32 tanítói és 5 tanítónői. Ebből Erdélyben 7 tanítóképző működött, közülük 5 római kat. (Nagyváradon, Csíksomlyón, Szatmárnémetiben), 1 református

(Nagyenyeden), illetve 1 görög kat. (Nagyváradon, magyar–román tannyelvű), továbbá 2 tanítónőképző, mindkettő róm. kat. (Nagyváradon és Szatmárnémetiben).

A törvény megjelenését követő három év alatt Erdélyben hét képezde nyílt meg. Ezek közül tanítóképző 1870-ben Déván, Máramarosszigeten, Székelykeresztúron és Zilahon; 1871-ben Kolozsváron; 1873-ban Aradon, tanítónőképző 1870-ben Kolozsváron.

A törvény meghozatalakor a kormánynak természetesen számolnia kellett azzal, hogy a létrehozandó új intézetek elhelyezése nehézségekbe fog ütközni, mivel a kijelölt városok többségében az állam nem rendelkezett a célnak megfelelő épületekkel. A távlati tervek között szerepelt ugyan ilyen célú építkezés, azonban addig is, amíg ennek megteremtődnek anyagi-pénzügyi feltételei, szükségmegoldásként arra kényszerült, hogy a központi alapból pénzt biztosítson az épületek bérbe vételére.

Helyi kezdeményezések

A „három közönség” az intézet megszerzéséért folytatott versengésben, hogy nyomatékot adjon kérésének, a 38. törvény (VII. fej., 83. paragrafus) által előírt terület kétszeresét, tehát négy kataszteri holdat ajánlott fel ingyen a kormánynak a felállítandó képezde számára. Sőt az iskola első (1870–71) tanévről kiadott értesítőből (Gyertyánffy István: *Jelentés a székelykeresztúri Állami Tanítóképezde első, azaz az 1870–71-es tanévről*. Pest, 1872, Aigner Lajos) megtudhatjuk, hogy az ügynek megnyert Dániel Gábor királybíró által 1869. október 14-ére összehívott értekezlet közadakozást határozott el. „E végre a Bözöd, Parajd, Bögöz, Etéd, Székelykeresztúr járási dullói (a régi székely székekben a szolgabíró hatóságával felruházott tisztviselők – megjegyzés tőlem, Sz. K. A.) felszólítottak, hogy bizalmi férfiak és belső emberek közreműködésével helységenként értekezletet tartsanak, s azokban népünket egy körünkben felállítandó állami tanítóképezde anyagi és szellemi áldásairól felvilágosítván, igyekezzenek építési anyagok és kézi vagy igás napszám önkéntes ajánlatára bírni.” Gyertyánffy jelentése továbbá arról is tudósít, hogy az értekezleten Alsósímfalva követe négy öl követ és száz tenyeres napszámot, Szentábrahámé három öl követ és kétszáz tenyeres napszámot, a keresztúri Lázár Márton pedig ezer darab téglát ajánlott fel. A községenkénti gyűlések eredményeként összesen hetven-nyolcvan öl kőre, néhány száz szekér porondra (apró kavicsos homok, ma betonkavicsnak mondjuk – Sz. K. A.) és napszámra tettek ajánlatot. Nem sokkal később a széki bizottmányi ülés három éven át évi 10–10 ezer részint

tenyeres, részint ígás napszámot szavazott meg, és egyben megszüntette a községek önkéntes ajánlatait.

Kényszerszálláson

Bár a vidék lakói ismét tanújelét adták az iskolaügy iránti áldozat- és tetterekészségüknek, ez azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az intézet megnyitására a követelményeknek megfelelő épületet húzzanak fel. Így hát az 1870. október 31-én megnyílt iskola magánszemélyektől bérbe vett épületekben kezdte meg működését. Első hajlékai az unitárius gimnázium épületében (évi 250 forint), Pap János és Pap Ödön (évi 225 forint), valamint Gamerra Gusztáv (évi 450 forint) főtéri házában voltak.

A következő évtizedek folyamán – a diákok számának gyarapodása miatt – gyakran kényszerült költözésre: 1874: Bíró Anna és Bíró Julianna kisaszszonyok háza – „közlakás” évi 500 forintért – (a későbbi bútorüzem régi, főtérre néző épülete); 1875: Jeddi Lajos, 1876: Jakabházi Zsigmond főtéri háza („Jézus háza”, a mai városháza). Ez utóbbit 1878-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium meg is vette, így ez volt az intézet első telekkönyvezett épülete. 1887-től 1902-ig Kozma Ferenc igazgató házában volt a „közlakás” (évi 500 forint).

A Jakabházától megvett épületen bizonyos átalakításokat végeztek ugyan – itt folyt a tanítás –, de iskolai célra tovább sem felelt meg teljes mértékben. Tovább nehezítette a helyzetet az, hogy az állandó teremgondok mellett különösen a „közlakás” belső felszereltsége (bútorzat, fűtés, világítás) távolról sem felelt meg a követelményeknek. Csupán 1887-től javultak valamelyest a feltételek, amikor is az intézet saját megtakarított pénzéből a minisztérium engedélyével 1405 forint és 5 krajcárért bútorokat és lámpákat vásárolt.

A különböző épületekben való szétszórtság, a zsúfoltság, a gyakori költözködés és az a tény, hogy a használt épületek nem iskolai célra készültek, nyilvánvalóan nehezítették az iskola belső életét és az oktató-nevelő munkát, de emellett a bérbevételi költségek komoly terhet róttak az államkasszára. E gondok megoldása természetesen az első pillanattól foglalkoztatta mind a helyi, mind a központi hatóságokat. Erről tudósít pl. az 1903–1904-es tanévről kiadott értesítő is (szerkesztette Újvári Mihály igazgató), amikor közli Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratát, amelyben az 1904. évi állami költségvetésből idéz: „A székelykeresztúri állami tanítóképző intézet számára új épület és internátus építésére és felszerelésére kölcsön útján beruházandó 340 000 korona első részlete 170 000 korona.” A kedvező minisztériumi döntés ellenére azonban az anyagi gondok, ha fokozatosan enyhültek is, még hosszú évekig nem szűntek meg. Az 1904–1905-ös tanévi értesítő

is az áldatlan állapotról panaszkodik: „Az intézeti épület célszerűtlen. A tantermek szűkek, rossz levegőjük, fölötté egészségtelenek. Rajzterem nincs, zene-terem sincs, tornaterem sincs. A gyakorló iskola hittanóráit felekezetek szerint a tanári szobában, az igazgatói iroda előszobájában és a szűk harmóniumcellákban kell tartani”. Az 1905–1906-os értesítő meg azt teszi szóvá, hogy az állam tulajdonában levő, 1878-ban megvásárolt épület rozoga állapota a szorgalmi idő alatt tette szükségessé a javítást.

Körvonalazódik a megoldás

Az 1906–1907-es értesítőtől megtudhatjuk, hogy Székelykeresztúr képviselő testülete a piactéren öt kataszter hold területet ajánlott fel az új iskola-épület, valamint más, az iskolához tartozó épületek (gondnoki lakás, betegellőnő, tornaterem, mellékgazdaság), mezőgazdasági parcellák (szőlős, gyümölcsös, méhes, konyhakertészet) és a főépület körül kialakítandó park részére.

1908-ban (vallás- és közoktatásügyi miniszter: Apponyi Albert) jelentős előrelépés történt az ügyben, ugyanis szeptember 11-én Székelykeresztúrra érkezett Kertész Róbert miniszteri műszaki tanácsos azzal a céllal, hogy megállapítsa, alkalmas-e a terület építésre. Az iskola történetének ezen mozzanatához a helybeliek emlékezete szerint – és amit Orbán János Székelykeresztúr története című munkájában is leír – a következő, akár egy székely mondába is beillő esemény kapcsolódik.

A beavatottak tudták, hogy a magas rangú vendég a következő nap fogja meg szemlélni az előre megátatott próbaárkokat. Amit látni fog, azon dől el, hogy Keresztúron épül-e új iskola vagy nem. Csakhogy – ahogy mondani szokták – a tanácsos úr túl későn kelt ahhoz, hogy túljárjon a keresztúriak eszén! A városban népszerű, jó humorú, furfangos észjárású Bálint Dani – mindenki Dani komája – ugyanis tudta, hogy az árkok színültig vannak vízzel. Fogta hát magát és a jelzett nap virradatán Fazakas Pál képezdei kertésszel kiszivattyúzták a vizet, sőt a biztonság kedvéért száraz homokot szórtak az árkok aljára. A miniszteri tanácsos úrnak így nem lehetett semmi kifogása, megállapította a felajánlott terület építésre alkalmas voltát.

A gyakorlat Bálint Daniékat igazolta, hiszen immár 100 éve szilárdan áll az épület, de ma már nagyon ráférne egy teljes nagy javítás.

Rövid időre, a fent leírt látogatás után, a műszaki tanácsos véleményezése alapján a tanügyi kormányzat két tervet készített 80, illetve 120 tanuló befogadására, és mindkettőt véleményezésre leküldték az iskolához. A tanári kar a nagyobbik változat kivitelezése mellett döntött, amely viszont felülmúlta az eredetileg előirányzott költségeket.

1909. augusztus 9-én Herczeg Zsigmond miniszteri kiküldött Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a területet Robelly Aladár rendelkezésére bocsátotta, és megkezdődtek az építési munkálatok. Az új épületet 1911. szeptember 1-én (vallás- és közoktatásügyi miniszter Zichy János) adták át a rendeltetésének, és ezzel lezárult az iskola történetének egy nehéz szakasza. Bár az intézet négy évtizeden át a szétszórtság, az épületek iskolai célra való alkalmatlansága miatt nehéz körülmények között működött, a tantestület lelkes, odaadó munkájának és nem utolsósorban kitűnő igazgatóinak – Gyertyánffy István (1870–1873), Kozma Ferenc (1873–1886), Borbély Sámuel (1886–1901), Újvári Mihály (1901–1919) – köszönhetően országos hírnévre, tekintélyre tett szert. Ezen időszak alatt az intézet 736 szakképzett tanítót adott az országnak.

Új, korszerű otthonban

Az új épület átadásával természetesen az iskola történetének egy új szakasza vette kezdetét, hiszen a kor követelményeinek megfelelő feltételek között folytathatta felelősségteljes munkáját.

1. A főépület

A szecessziós stílusú, dél-délkelet tájolású, négyszintű épület főbb adatai:
– frontjának a hossza: 69,8 m, magassága: 16,95 m;
– a szintek belvilágának felülete egyenként: 1034,14 m²;
– a teljes épület belvilágának összfelülete: 4136,56 m²–, amelyből folyosó és lépcsőház: 871 m².

A fronti részhez északnyugati irányból három szárny kapcsolódik:

- a két szélső szárny hossza egyenként 13,8 m, szélessége 6,60;
- a középső szárny hossza 17,50 m, szélessége 6,30 m.

A középső szárnyat az alacsony földszinten egy 14 m hosszú, 2 m széles folyosó köti össze a tornateremmel.

A *tantermek* összfelülete 453,34 m² (felületük 49–75 m² között váltakozik).

A *szertárak* összfelülete 140,88 m², melyből:

- természettudomány: 80,13 m²;
- vegytan, fizika: 19,65 m²;
- zene: 15,90 m²;
- rajz: 25,20 m².

Az *Internátus* összfelülete 1034,14 m², melyből:

- hálóterem 691 m²;

– más rendeltetésű (nevelői, felügyelő tanári szoba, mosdó, fürdő, folyosó, WC) 343 m².

Díszterem (kulturterem): 94,75 m².

Tanári szoba: 48,90 m².

Tornaterem: 171 m² (szertár 24,50 m²).

Az egyes szintek beosztása az átadáskor a következő volt:

– *alacsony földszint:* konyha, kamra, ebédlő, nagy fürdőszoba, mosókonyha, vasalóterem, pedellusi és személyzeti lakások, kézimunkaterem és -szertár, fürdőszobák, műhely, szivattyúház;

– *magasföldszint* (összfelület:1034,14 m²): két tanterem a gyakorló iskola számára, mely közül az egyik pedagógiai laboratóriumként és könyvtárhelyiségül is szolgált, rajzterem és -szertár, természettudományi előadó és szertár, tanári szoba, igazgatói iroda, igazgatói lakás, kapusszoba, főbejárati lépcsőház, felvonó, mellékhelyiségek;

– *első emelet* (összfelület: 1034,14 m²): 4 tanterem, 4 dolgozószoba, zeneterem és -szertár, 3 zenegyakorló terem, földrajzszertár, díszterem (kulturterem), tanári könyvtár, gyengélkedő, mellékhelyiségek;

– *második emelet* (tanulóotthon – összfelület:1034,14 m²): 6 hálóterem, 5 nagy mosdószoba, közös fürdőhelyiség 8 káddal, 2 nevelői lakószoba, 1 felügyelőtanári szoba, mellékhelyiségek.

2. Park, udvar és melléképületek

A béke utolsó éveiben (1913–14-ben) befejeződött az új épület körüli telekrész rendezése.

A főépület előtt 2500 m²-es területen *parkot* alakítottak ki: 2 kör alakú betonmedence vízínövények részére, 1 fedett, 2 fedetlen lugas vasból készült, meggy-színre és szürkére festett 3 db asztallal, 18 db székkal, 3 db paddal. Közvetlen az épület mögött berendezték a *nyári tornateret*, amelyen 6 mászópóznát, 4 mászókötelet, 1 körhintát, 1 gyűrűhintát, 2 korlátot állítottak fel.

A főépület mögött 5000 m²-es *udvar* állt az intézet rendelkezésére. Ezen is sportpályákat kezdtek kialakítani: elkészült a tekepálya, ugrógödör, készülőképben volt a tenispálya. (Később – 1940 után – labdarúgó-, röplabda- és kosárlabdapályát is létrehoztak.)

1914-ben adták át a többi *melléképületet*: betegelkülönítő, iskolaorvosi szoba, műszaki altiszt lakás, sütőház, istálló, sertésól, méhes, fásszín.

Telekkönyvi betéti szám: 751.

Helyrajzi szám: 545, 546, 541/1, 542.

A későbbi átalakítások, módosítások

Az új épület átvétele utáni eufórikus hangulatot a hibák, hiányosságok tapasztalata alapján fokozatosan felváltják a kritikai észrevételek. Ez tükröződik már az itt töltött első tanévi – 1911–1912 – értesítőben is, amely rossznak találja, hogy közel van a temető és a baromvásártér, ami miatt az iskola környékén nagy a sár, sok a piszok. Magáról az épületről pedig így ír Újvári Mihály igazgató: „Az egy évi tapasztalat arról győzött meg, hogy az új épület külső arányaival imponáló ugyan, de a modernséghez pedagógiai szempontból sok szó férhet. Látszik rajta, hogy a kivitel alapjául szolgáló terv gyorsan készült, és hogy a kényszerből alkalmazott takarékoskodás a célszerűség óvására ment. A gyakorló iskola két tanterme szűk (a hospitáló növendékek összezsúfolódva, állva jegyzetelnek, nincs szertára), a rajzterem világítása és felszerelése nem megfelelő, a fizikai szertár kicsi, a tornaterem nincs az új követelmények szerint felszerelve, az ebédlő kicsi, nincs megoldva a szennyvíz levezetése, a pince a talajvíz miatt használhatatlan, a szolgálzszemélyzet elkülönítése a növendékektől a rossz helyiségbeosztás miatt lehetetlen, a főbejáró mellett kapus nem lévén, bárki bejöhet az épületbe (...).

A következő években az addigi tapasztalatok alapján, felhasználva a helyi ötleteket és erőforrásokat, hozzáálltak az épület belső ésszerűsítéséhez, a hibák kijavításához, illetve a külső környezet rendezéséhez. 1912-ben a Nagy-Küküllőig vezető kő-agyagcső csatorna és derítő elkészülésével megoldódott a szennyvíz levezetése. Az 1912–1913-as tanév értesítője örömmel számol be arról, hogy „megyénk tevékeny alispánja, dr. Sebesi János igazgató tanácsunk rendes tagjának időszerű törekvése, hogy Székelykeresztúr nagyközséget a modern haladás útjára terelje, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az örökös közlekedési mizériák az intézet és a község piaca között megszűnjenek. Nagy áldozattal a község az iskola előtt a Csekefalvi utcáig 2 m széles aszfaltjárdát létesített, a szélét gömbakáccokkal (Robina Bessoniana) befásítva, s miután a folyamatban levő gázfűrés szép eredménnyel bíztat, az utcák világítása is kedvező stádiumba léphet”. Ugyanabban a tanévben az alacsony földszintet üvegfallal zárták el a felsőbb szintektől, és tervbe vették a többi folyosó hasonló módon való elzárását is, amelytől azt remélték, hogy megoldhatják azok fűtését, s így megelőzhetik a tömeges meghűléseket. Továbbá, a gyakorló iskola zsúfoltságának a megszüntetése céljából felvetődött a főépületből való kitelepítése és az iskola telkén egy modern, falusi iskola mintájára felépítendő épületbe való át-helyezése. (A későbbi események-változások – első világháború, hatalomváltás – miatt sem a gázvilágítás, sem ez utóbbi nagyszerű elképzelés nem valósulhatott meg...) 1914-ben korszerűsítették a termek világítását: a petróleumlámpákat Heuffel-féle cseppfolyós gázzal működőkkel cserélték ki.

Az első világháború előtti évek alatt gyorsan gazdagodott az intézet didaktikai eszköztára is: szemléltető képek, földgömbök, térképek, preparátumok, kitömött állatok, hangszerek (5 harmónium, 1913-ban felszentelték a 2 manuális orgonát a kultúrteremben). Ezen eszközök nagyobb részét a központi alapból biztosították, de az értesítők tanúsága szerint a tanerők és a tanítójelöltek is jelentős mértékben hozzájárultak a gyarapításához.

A korabeli leltárkönyvekből és az értesítőkből megtudhatjuk, hogy 1914-ben – az akkori viszonyokhoz képest – a képezde már meglepően gazdag tanári és ifjúsági könyvtárral rendelkezett. A *tanári könyvtár* 4758 kötetet foglalt magába –, melyből 3078 db kötött és 1700 db fűzött – 22 390 korona értékben, az ifjúsági pedig 2761 kötetből állt – 2394 db kötött és 364 db fűzött –, melynek értéke 2741 korona volt. A jelentésekből az is kitűnik, hogy bár a két részleg könyvállományát leltárilag külön kezelték, a tanári könyvtárat a diákok is használhatták (és természetesen fordítva is). Ez azt jelentette, hogy a mintegy 120 tanítójelölt és a 18–20 tagú tanszemélyzet rendelkezésére 7539 kötet állt, melynek összértéke 25 131 koronát tett ki, tehát egy személyre átlag 53 könyv jutott 180 korona értékben. A könyvállomány túlnyomó többsége az iskola alapítása után kiadott szépirodalmi alkotásokból állt, de szép számmal találni közte tudományos műveket, lexikonokat, szótárakat és módszertani kézikönyveket is.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a 100 évvel ezelőtt átadott új épületnek és környékének, nem utolsósorban a kiválóan képzett, a hivatástudat magaslatán álló tanári karnak köszönhetően a székelykeresztúri képezdében megteremtődtek a kor követelményeinek megfelelő tanítóképzés anyagi-tárgyi és humán feltételei. A „modern palota” 44 éven át adott otthont a tanítóképzésnek, mely idő alatt Újvári Mihály, Karolini Mihály, Traian Nestor Georgescu, Iustin Salanțiu, Tului Racota, Takács Béla, Kiss Zsigmond, Kovács Ferenc, Barabás Vilmos igazgatók vezetésével a falai közül kirajzott 1393 tanítóval szolgálta a népoktatás ügyét.